

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

محمد کاظم محقق کجیدی^۱

مقدمه

بخش کشاورزی در حال حاضر یکی از مهمترین بخشهای اقتصادی کشور است. بیش از ۲۵۲ درصد، از تولید ناخالص داخلی و بیش از ۲۰ درصد اشتغال کشور وابسته به این بخش است. حدود ۴۳ درصد از جمعیت کشور نیز در روستاها زندگی می‌کنند که معیشت بسیاری از آنان به نحوی با این بخش ارتباط می‌یابد.

توسعه بخش کشاورزی و آینده آن دلمشغولی بسیاری از سیاستگذاران کشور و متخصصان توسعه به شمار می‌رود و از اهدافی است که ظاهراً در تمام برنامه‌ریزی‌های کشور بیش از دیگر بخشها مورد توجه قرار دارد.

به رغم اهمیت نسبی تولیدات کشاورزی در اقتصاد ایران، ظرفیت بالقوه بخش بسیار فراتر از توان به کار گرفته شده فعلی است. بهره‌وری سرانه در کشاورزی از دیگر بخشها کمتر است. عملکرد در واحد سطح بیشتر محصولات از میانگین کشورهای پیشرفته بسیار دور است. بهره‌برداری و استفاده از منابع آب و خاک با شیوه‌های سنتی، هدر رفتن آب و افت کیفیت خاک را به دنبال دارد و تغییر بدون ضابطه کاربری منابع آب و خاک تهدیدی جدی در حفظ سرمایه‌های آب و خاک به شمار می‌آید.

ارزیابی فرایند توسعه بخش در چند دهه اخیر نشان می‌دهد که، به رغم پیشرفتهایی که در

۱. کارشناس ارشد مدیریت کشاورزی سازمان برنامه و بودجه

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

سالهای اخیر نصیب این بخش شده، توسعه بخش کشاورزی فاقد برنامه درازمدت و استراتژیک بوده، به لحاظ ساختاری تحول درخوری نیافته است و قادر به جذب نیروی انسانی متخصص و سرمایه نیست و توان طبیعی آن در مخاطره است.

حفظ منابع ارضی و آب و کاربرد صحیح آن از معضلاتی است که بخش کشاورزی همواره با آن دست به گریبان بوده است.

اگر بپذیریم که کشاورزی صنعت تولید مواد غذایی با استفاده از امکانات طبیعی است، چاره‌ای نخواهیم داشت که قانونمندیهای مربوط به صنعت از جمله استفاده از آخرین دستاوردهای علمی، استفاده از نیروی متخصص، مقیاس اقتصادی بهره‌برداری و بازار مبادله را در این بخش همواره مد نظر داشته و به این منظور در فکر ساختار مناسب برای چنین مظروفی باشیم.

۱. ظرفیت‌های تولید

ظرفیت‌های تولید در بخش کشاورزی شامل منابع طبیعی یعنی خاک و آب، نیروی انسانی و سرمایه است. ارزیابی عوامل فوق امکانات و تنگناهای بخش را برای تولید محصولات کشاورزی روشن کرده جهتگیری آن را برای آینده نمایان می‌سازد.

خاک. آخرین برآوردها در زمینه خاکهای دارای قابلیت کشت بازگویی محدودیت زیاد در این زمینه است.^۱ در سرزمین پهناور ایران کمی بیش از ۲۳ میلیون هکتار (حدود ۱۴ درصد از وسعت کشور) قابلیت کشت دارد. برآوردهای قبلی خاکهای قابل کشت و زرع را کمی بیش از ۳۰ میلیون هکتار تعیین می‌کرد. جمع‌بندی نقشه‌های قابلیت اراضی که در مطالعات طرح‌های جامع کشاورزی در دست تهیه است می‌تواند ارقام دقیق‌تری ارائه کند اما انتظار نمی‌رود که این جمع‌بندی بتواند در ارقام اشاره شده تغییر فاحشی ایجاد کند. با توجه به این‌که بخشی از اراضی دارای قابلیت کشت آبی دور از منابع آب قرار داشته در افق زمانی قابل انتظار نمی‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، محدودیت بیشتری در افزایش افقی سطح زیر کشت وجود خواهد داشت. در حال حاضر بیش از ۱۸ میلیون هکتار از اراضی کشور در فرایند تولید کشاورزی قرار دارد که

۱. فیروز توفیق - ابرج صدیقان، کشاورزی در طرح کالبدی ملی. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه. مرکز مطالعات برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، وزارت کشاورزی، سال سوم، شماره ۱۱، پاییز ۱۳۷۲

فاصله چندانی تا بهره‌برداری از حداکثر قابلیت‌ها نیست. بعلاوه این‌که دسترسی به اراضی نوآباد مستلزم سرمایه‌گذاری‌های وسیع در زمینه آب و خاک است که به سادگی میسر نخواهد شد. برآوردهای کارشناسی نشان می‌دهد که سالانه نزدیک به ۲۰ هزار هکتار از مرغوب‌ترین اراضی کشاورزی تغییر کاربری یافته و از چرخه تولید خارج می‌شود. آب. کشور ایران با داشتن متوسط حدود ۲۴۰ میلیمتر باران در سال از مناطق کم‌آب و خشک جهان محسوب می‌شود.

توان آبی کشور با توجه به وضعیت بارندگی، دما، پوشش گیاهی حدود ۱۲۰ میلیارد مترمکعب برآورد می‌شود. در جدول ۱ ظرفیت و میزان برداشت آب از منابع سطحی و زیرزمینی در سال ۱۳۷۴ بازگو شده است. از میزان کل برداشت آب در کشور (۹۳ میلیارد مترمکعب) حدود ۷۸ میلیارد مترمکعب (۸۴ درصد) در بخش کشاورزی مصرف می‌شود.

جدول ۱. ظرفیت و میزان برداشت آب از منابع سطحی و زیرزمینی در سال ۷۴

میلیارد مترمکعب

شرح	ظرفیت بالقوه برداشت	میزان برداشت	درصد
آبهای سطحی	۷۰	۴۶	۶۵
آبهای زیرزمینی	۵۰	۴۷	۹۴
جمع	۱۲۰	۹۳	۷۷/۵

مأخذ: دفتر منابع آب سازمان برنامه و بودجه

راندمان بهره‌برداری آب در کل کشور در فعالیت‌های کشاورزی کمی بیشتر از ۳۱ درصد اعلام شده که نشان دهنده محدودیت و وجود نواقص اساسی در شیوه استفاده از آب است. در شرایطی که آب با هزینه‌ای گزاف فراهم و استحصال می‌شود، از مجموع حدود ۷۸ میلیارد مترمکعب آب استحصال شده و در اختیار بخش کشاورزی عملاً فقط حدود ۲۵ میلیارد مترمکعب به صورت مفید مورد استفاده قرار می‌گیرد. یعنی سالانه به طرق مختلف (در انتقال

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

آب و آبیاری) حجمی نزدیک به ۵۳ میلیارد مترمکعب (معادل دو برابر مصرف واقعی) به هدر می‌رود.

سرمایه‌گذاری در تأمین آب کشاورزی یکی از پرهزینه‌ترین برنامه‌های کشور است. در شرایط کنونی حدود ۳۸ درصد از آبهای استحصال شده بهنگام انتقال و حدود ۴۹ درصد نیز در داخل مزرعه تلف می‌شود که تلفات انتقال عمدتاً ناشی از کامل نبودن زنجیره از استحصال تا مصرف، و تلفات مزرعه ناشی از آبیاری به شیوه‌های سنتی است.

۲. ارزش داراییهای سرمایه‌ای در بخش کشاورزی

برآورد ارزش داراییهای سرمایه‌ای در بخش کشاورزی بر مبنای قیمت‌های سال ۱۳۷۳ نشان می‌دهد که ارزش کلی داراییهای بخش بالغ بر ۸۵۵۰۰ میلیارد ریال است. (جدول شماره ۲) ارزش سرمایه‌ای سدها، شبکه‌های آبیاری، اراضی زراعی و باغی و ساختمان و تأسیسات و ماشین‌آلات مربوط را می‌توان به زیربخش زراعت و باغداری اختصاص داد که کل ارزش سرمایه‌ای آن معادل ۴۰۰۰۰ میلیارد ریال (۴۶/۸ درصد ارزش کل) و تأسیسات و تجهیزات دامداریها و ارزش انواع دام را نیز که معادل ۴۵۵۰۰ میلیارد ریال (۵۳/۲ درصد) است می‌توان به بخش دامداری نسبت داد.

جدول ۲. برآورد ارزش داراییهای بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۳ میلیارد ریال

درصد	ارزش	شرح
۱۴/۶	۱۲۵۰۰	سدها و شبکه‌های آبیاری
۱۵/۲	۱۳۰۰۰	اراضی آبی و دیم (زمینهای زراعی و باغی)
۱۷/۰	۱۴۵۰۰	ساختمان و تأسیسات و ماشین‌آلات
۳۸/۶	۳۳۰۰۰	تأسیسات و تجهیزات دامداریها
۱۴/۶	۱۲۵۰۰	انواع دام
۱۰۰	۸۵۵۰۰	جمع

ارزش داراییها با استفاده از مدارک و اسناد موجود و نظرات کارشناسی توسط نگارنده برآورد شده است.

۳. سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی

بخش کشاورزی به دلایلی چند همیشه در تأمین سرمایه مورد نیاز با مشکل مواجه بوده است: اول آن‌که سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی در مقایسه با سایر بخشها از بازدهی کمتری برخوردار است و سود مورد انتظار در این بخش کمتر از سایر بخشهاست.

دوم آن‌که سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی معمولاً در کوتاه مدت پاسخ نمی‌دهد و نسبت به سایر بخشها به زمان به نسبت طولانی‌تری نیاز دارد. دلیل دیگر به ساختار کلی اقتصاد کشور برمی‌گردد، زیرا در شرایطی که در بخشهای غیرکشاورزی (عمدتاً بخشهای خدمات و مسکن) سود سرشاری با مخاطره اندک به راحتی قابل حصول است و رانتهای اقتصادی و قدرت، سودهای بادآورده‌ای را موجب می‌شود، گرایش به سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی طبیعتاً و منطقاً قابل توجه نخواهد بود.

فارغ از مسائل فوق که عمدتاً برون‌بخشی است، ساختار کشاورزی کشور چنان است که حتی با علاقه‌مندی صاحبان سرمایه، فاقد زمینه‌های لازم برای جذب طبیعی سرمایه و نیروی انسانی متخصص است.

بنابراین قبل از اصلاح ساختار بخش و تمهید مقدمات لازم، نباید انتظار داشت که تغییر مهمی در میزان سرمایه‌گذاری در بخش صورت گیرد.

در حال حاضر تأمین سرمایه در بخش کشاورزی از طریق سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و دولتی انجام می‌گیرد. در بخش دولتی اعتبارات عمرانی و منابع داخلی شرکتهای دولتی قرار دارد و در بخش خصوصی سیستم بانکی و سرمایه‌های خصوصی.

۱.۳. اعتبارات جاری و عمرانی کل کشور

اعتبارات جاری و عمرانی کشور در سال ۱۳۵۲ به قیمتهای جاری حدود ۴۹۷ میلیارد ریال بود که در پایان سال ۱۳۷۴ به ۴۶۴۱۰ میلیارد ریال رسید. بیشترین میزان این افزایش در ۱۳۵۳ صورت گرفته که ناشی از تغییر بهای نفت صادراتی ایران است. در این سال اعتبارات دولتی از حدود ۴۷۹ میلیارد ریال با رشدی معادل ۱۷۳/۴ درصد به ۱۳۶۰ میلیارد ریال افزایش یافت و پس از آن به تدریج از رشد اعتبارات کاسته شد، بطوری که در سال ۱۳۵۷ که مصادف با

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

پیروزی انقلاب اسلامی است این اعتبارات رشد منفی $۸/۴$ - درصد داشته است. پس از پیروزی انقلاب تا سال ۱۳۶۸ به دلایل مختلف و از جمله مسائل ناشی از جنگ تحمیلی اعتبارات از حرکت متوازن و یکنواختی برخوردار نبود و بر حسب امکانات کشور رشد منفی یا مثبت داشته است. از سال ۱۳۶۸، همزمان با پایان جنگ و شروع بازسازی، اعتبارات با روند افزایشی روبرو بوده است. به طوری کلی می توان گفت که در فاصله سال ۱۳۵۲ تا ۱۳۷۴ میانگین رشد اعتبارات جاری و عمرانی کشور در حدود $۲۲/۹$ درصد بوده است (جدول ۳). اما به قیمت‌های ثابت سال ۶۱ روند رشد اعتبارات کلی کشور در طی سالهای فوق از حدود $۲/۵$ درصد تجاوز نمی کند. پس از افزایش قیمت نفت در سال ۱۳۵۳ و افزایش ناگهانی هزینه‌های مختلف، اولین نشانه بحران در اقتصاد ایران بروز کرد که انعکاس آن در بودجه کل کشور و از جمله بودجه جاری و عمرانی که با رشد منفی $۴/۲$ - درصد مواجه شد قابل مشاهده است.

پس از انقلاب تا سال ۱۳۶۹ نیز مشکلات ناشی از انقلاب و جنگ دامن گیر اعتبارات جاری و عمرانی بود و جز در سالهای ۱۳۶۰ تا ۱۳۶۲ که درآمد حاصل از نفت از قدام قابل توجهی در درآمدهای دولت بود ارقام بودجه در بقیه سالها با رشد منفی مواجه بود. از سال ۱۳۶۹ اعتبارات جاری و عمرانی با رشد نسبتاً بالایی شروع به افزایش کرد بطوری که میانگین رشد در فاصله سالهای ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۳ به $۱۰/۳$ درصد رسید (جدول ۴)

۲.۳ اعتبارات بخش کشاورزی

به تبع تحولات فوق در اقتصاد کشور و حجم اعتبارات جاری و عمرانی کل کشور اعتبارات بخش کشاورزی نیز دستخوش تغییراتی مشابه شده است.

اعتبارات جاری و عمرانی فصل کشاورزی به قیمت‌های جاری جز در سالهای ۱۳۵۵، ۱۳۶۰، ۱۳۶۳ و ۱۳۶۴ که با رشد منفی مواجه بوده در بقیه سالها از رشد خوبی برخوردار بوده است. پس از سال ۱۳۶۶ ارقام رشد اعتبارات جاری و عمرانی فصل با رشد دورقمی هر ساله افزایش داشته و در کل دوره ۱۳۵۲ تا ۱۳۷۴ از متوسط رشدی حدود $۱۸/۶$ درصد برخوردار بوده است که نزدیک به رقم مشابه ($۲۲/۹$ درصد) اعتبارات کل کشور است.

جدول ۳. مقایسه اعتبارات فصل کشاورزی با اعتبارات کل کشور به قیمت های جاری

میلیون ریال	درصد اعتبارات فصل کشاورزی	درصد رشد اعتبارات کل کشور	اعتبارات جاری و مبراسمی		سال
			درصد سهم کشاورزی	فصل کشاورزی	
			۷.۰	۳۴۸۹۹	۱۳۵۲
۱۵۸.۱		۱۷۳.۲	۶.۶	۸۱۹۵۲	۱۳۵۳
۳۶.۴		۳۲.۳	۶.۸	۱۲۲۶۶۱	۱۳۵۴
-۵۲.۲		۸.۲	۲.۹	۵۷۹۱۷	۱۳۵۵
۱۹.۸		۲۰.۶	۲.۷	۶۸۷۰	۱۳۵۶
۹.۲		-۸.۴	۳.۲	۷۵۱۲۲	۱۳۵۷
۳۶.۷		-۸.۷	۴.۴	۴۵۲۰۸	۱۳۵۸
-۲۴.۲		۱۰.۰	۴.۱	۷۲۰۰۹	۱۳۵۹
۳.۰		۲۱.۴	۲.۶	۷۶۱۷۲	۱۳۶۰
۲۰.۱		۱۷.۷	۲.۶	۸۹۱۰	۱۳۶۱
۳۲.۸		۱۵.۷	۳.۱	۱۲۰۱۰۳	۱۳۶۲
-۱.۹		-۶.۸	۳.۲	۱۱۷۸۲۲	۱۳۶۳
-۱۵.۲		-۰.۴	۲.۸	۹۹۹۵۰	۱۳۶۴
۹.۲		-۴.۱	۳.۲	۱۰۹۱۷۱	۱۳۶۵
۱.۸		۱۴.۹	۲.۸	۱۱۱۱۳۸	۱۳۶۶
۱۲.۲		-۹.۸	۳.۵	۱۲۲۶۷۲	۱۳۶۷
۲۹.۹		۱۴.۷	۳.۹	۲۱۹۹۲۵	۱۳۶۸
۲۶.۰		۶۲.۰	۳.۵	۲۲۶۲۶۶	۱۳۶۹
۳۲.۱		۳۲.۹	۳.۵	۳۱۲۳۵۴	۱۳۷۰
۳۳.۱		۳۳.۷	۲.۳	۳۸۲۲۲۳	۱۳۷۱
۱۸.۰۶		۸۱.۳	۲.۹	۱۰۷۸۶۹۹	۱۳۷۲
۲۳.۱۰		۲۸	۲.۱	۱۳۲۷۷۳	۱۳۷۳
۱۲.۸۰		۲۳.۷	۳.۲	۱۴۹۷۳۴۴	۱۳۷۴
۱۸.۶		۲۲.۹		۲۶۶۱۰۰۲۲	

میانگین رشد کل دوره

منبع: فرآیند توسعه سالیانه مختلف کل کشور

■ سرمایه مورد استفاده برای تبدیل ارقام جاری به ثابت از ترازنامه های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران گرفته شده است.

میلیون ریال

جدول ۴. مقایسه اعتبارات فصل کشاورزی با اعتبارات کل کشور به قیمت های ثابت سال ۱۳۶۱

سال	کل کشور	اعتبارات جاری و مسوالتی		درصد سهم کشاورزی	درصد رشد اعتبارات کل کشور	درصد اعتبارات فصل کشاورزی
		فصل کشاورزی	اعتبارات جاری و مسوالتی			
۱۳۵۲	۱۷۲۱۸۵۹	۱۲۲۱۵۶	۷۰	۱۱۹,۳	۱۹,۳	۱۰,۶,۲
۱۳۵۳	۳۸۱۷۷۲۳	۲۵۱۹۲۳	۶۶	۲۳,۳	۲۳,۳	۲۷,۰
۱۳۵۴	۳۷۱۰۱۰۷	۳۲۰۰۰۰	۶۸	۲۳,۳	۲۳,۳	۲۷,۰
۱۳۵۵	۳۵۱۲۳۱۷	۱۳۰۹۱۶	۲۹	۲۳,۳	۲۳,۳	۲۷,۰
۱۳۵۶	۳۸۸۳۲۰۵	۱۲۹,۵۳	۲,۶	۸,۳	۸,۳	۵,۹,۲
۱۳۵۷	۳۱۹۳۷۸۸	۱۷۸۳۰۰۰	۳,۱	۱۲,۳	۱۲,۳	۱۰,۰
۱۳۵۸	۳۶۳۳۸۵۲	۱۵۳۸۳۲	۴,۲	۱۳,۳	۱۳,۳	۱۹,۹
۱۳۵۹	۳۲۷۵۹۱۵	۵۸۱۰۳	۳,۰	۱۰,۷	۱۰,۷	۳۶,۲
۱۳۶۰	۳۲۸۶۲۶۰	۸۳۵۵۶	۲,۶	۱,۲	۱,۲	۱۳,۸
۱۳۶۱	۳۳۶۶۷۲۳	۸۹۱۱۰	۲,۶	۲,۳	۲,۳	۵,۳
۱۳۶۲	۳۵۰۳۶۶۰	۱۰,۸۲۷	۲,۱	۴,۱	۴,۱	۹,۷
۱۳۶۳	۳۰۳۳۷۱۱	۹۹۵۵۳	۳,۳	۱۳,۳	۱۳,۳	۸,۲
۱۳۶۴	۳۸۵۵۰۳۷	۷۹۹۳۳	۲,۸	۵,۹	۵,۹	۱۹,۷
۱۳۶۵	۲۶۶۶۸۲۷	۳۳۲۰۳	۲,۲	۲,۹	۲,۹	۸,۲
۱۳۶۶	۲۰۶۳۳۷	۵۷۵۶۱	۲,۸	۹,۰	۹,۰	۲۱,۱
۱۳۶۷	۱۵۱۳۳۶۶	۵۰۶۰۹	۳,۳	۲۶,۷	۲۶,۷	۱۲,۱
۱۳۶۸	۱۳۷۵۴۹۶	۵۵۱۰۹	۳,۸	۲,۳	۲,۳	۸,۹
۱۳۶۹	۱۹۳۳۶۹	۶۲۰۸۰	۳,۱	۳۶,۵	۳۶,۵	۱۲,۶
۱۳۷۰	۲۲۷۷۱۳	۶۹۳۱۳	۳,۱	۱۲,۹	۱۲,۹	۱۱,۶
۱۳۷۱	۲۳۰,۸۳۳	۷۰,۱۸۵	۲,۹	۸,۱	۸,۱	۱,۲
۱۳۷۲	۲۵۵,۲۱۹	۱۳۳۱۵۵	۳,۸	۵,۹	۵,۹	۷۵,۳
۱۳۷۳	۲۹۲,۶۶۸	۱۲۱۲۵۶	۲,۲	۱۳,۵	۱۳,۵	۱,۵,۰

رشد متوسط دوره

مانند: فرقی نیست بوجه سالهای مختلف کل کشور

• ضراب تبدیل از نام جاری به صورتی از ارزنامه های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران گرفته شده است.

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۶۱ رشد اعتبارات بخش در طی دوره مزبور حدود ۴٪ منفی بوده است بطوری‌که میزان اعتبار از ۱۲۲/۲ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۲ به ۱۲۱/۳ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۳ رسید.

در نیمی از دوره مورد بررسی، یعنی مجموعاً در ۱۱ سال، رشد اعتبارات جاری و عمرانی فصل منفی بوده است که ارقام رشد منفی عمدتاً مربوط به سالهای قبل از سال ۱۳۶۸ است. سهم اعتبارات جاری و عمرانی فصل کشاورزی از کل اعتبارات جاری و عمرانی کشور جز در سالهای ۱۳۵۲ تا ۱۳۵۴ در بقیه سالها کمتر از ۵ درصد بوده است. کمترین میزان این سهم در سالهای ۱۳۶۰ و ۱۳۶۱ با حدود ۲/۶ درصد و بیشترین سهم مربوط به سال ۱۳۷۲ با ۴/۸ درصد است.

۱.۲.۳ اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی

اعتبارات عمرانی بخشی از سرمایه‌گذاری کل کشور محسوب می‌شود که از منابع عمومی تأمین می‌شود و نقش مهمی در توسعه کشور دارد.

اعتبارات عمرانی کل کشور به قیمت‌های جاری از حدود ۱۶۱ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۲ به ۱۱۲۱۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۳ افزایش یافت که رشد متوسط دوره فوق حدود ۲۲/۴ درصد است و جز در سالهای ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸ و ۱۳۶۳ تا ۱۳۶۷ که رشد اعتبارات منفی بوده در سایر سالها از رشد متعادل برخوردار بوده است.

در دوره فوق اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی از ۱۲/۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۲ با میانگین رشدی حدود ۱۹ درصد به ۴۹۳ میلیارد ریال افزایش یافته است. در دو سال ۱۳۵۳ و ۱۳۷۲ رشد اعتبارات عمرانی فصل سه‌رقمی بود که اولی ناشی از افزایش ناگهانی و یکباره قیمت نفت و دومی مربوط به سیاست تعدیل اقتصادی و افزایش رسمی قیمت دلار است.

در سالهای ۱۳۵۵، ۱۳۵۹ و ۱۳۶۴ رشد اعتبارات فصل کشاورزی منفی بود که کاهش سال ۵۵ ناشی از بحران اقتصادی در رژیم گذشته است. کاهش اعتبار در سال ۱۳۵۹ ناشی از تحولات سال‌های نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی است و کاهش اعتبارات سال ۱۳۶۴ نیز مربوط به کاهش شدید درآمدهای ارزی ایران از نفت و مشکلات ناشی از جنگ تحمیلی

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

جدول ۵. مقایسه اعتبار عمرانی کل کشور با اعتبار عمرانی فصل کشاورزی در سالهای
 قیمت ثابت سال ۶۱
 ۱۳۵۲-۷۳
 ارقام میلیون ریال

رشد		اعتبار عمرانی بخش کشاورزی		اعتبار عمرانی کل کشور	سال
کل کشور	بخش کشاورزی	سهم از کل	مقدار		
-	-	۷/۹	۴۶۷۷۸	۵۸۸۱۴۶	۱۳۵۲
۷۲/۰	۹۱/۷	۸/۹	۸۹۶۹۵	۱۰۱۱۹۳۹	۱۳۵۳
۳۳/۹	۳/۵	۶/۸	۹۲۷۹۹	۱۳۵۴۷۸۳	۱۳۵۴
-۳/۷	-۱۸/۶	۵/۸	۷۵۵۱۲	۱۳۰۴۲۰۸	۱۳۵۵
۲۶/۱	-۱/۲	۴/۵	۷۴۶۲۶	۱۶۴۴۰۹۴	۱۳۵۶
-۳۴/۲	۱۸/۹	۸/۲	۸۸۷۱۴	۱۰۸۲۳۰۴	۱۳۵۷
-۲۷/۵	-۵/۴	۱۰/۷	۸۳۹۲۲	۷۸۵۰۲۷	۱۳۵۸
-۹/۳	-۶۰/۲	۴/۷	۳۳۴۱۱	۷۱۱۹۳۸	۱۳۵۹
۵/۷	۱۷/۸	۵/۲	۳۹۳۵۷	۷۵۲۶۵۵	۱۳۶۰
۲۱/۵	۲۳/۶	۵/۳	۴۸۶۵۰	۹۱۴۸۲۱	۱۳۶۱
۱۳/۹	۳۹/۴	۶/۵	۶۷۸۰۱	۱۰۴۱۶۲۱	۱۳۶۲
-۲۸/۰	-۲/۰	۸/۸	۶۶۴۲۳	۷۴۹۹۹۸	۱۳۶۳
-۱۶/۴	-۳۴/۱	۷/۰	۴۳۷۹۲	۶۲۷۱۶۲	۱۳۶۴
-۱۷/۲	۶/۱	۸/۹	۴۶۴۷۲	۵۱۹۱۹۹	۱۳۶۵
-۲۷/۳	-۲۵/۴	۹/۲	۳۴۶۵۰	۳۷۷۵۶۹	۱۳۶۶
-۲۷/۱	-۱۵/۰	۱۰/۷	۲۹۴۵۱	۲۷۵۳۹۲	۱۳۶۷
۷/۷	۱۷/۸	۱۱/۷	۳۴۷۰۹	۲۹۶۶۷۱	۱۳۶۸
۳۹/۵	۱۲/۳	۹/۴	۳۸۹۸۵	۴۱۳۸۶۳	۱۳۶۹
۱۳/۸	-۴/۵	۷/۹	۳۷۲۲۳	۴۷۱۱۵۸	۱۳۷۰
-۲/۶	-۲/۵	۷/۹	۳۶۲۸۲	۴۵۸۹۸۱	۱۳۷۱
۲۴/۹	۱۵/۷	۷/۳	۴۱۹۷۵	۵۷۳۲۵۷	۱۳۷۲
۵۴/۳	۷/۴	۴/۴	۳۸۸۸۲	۸۸۴۸۵۵	۱۳۷۳ مصوب
۲/۰	-۰/۸۸	-	-	رشد طی دوره ۷۳-۱۳۵۲	

مأخذ: قوانین بودجه کشور در سالهای مختلف

ضریب مورد استفاده برای تبدیل ارقام جاری به ثابت از ترانزنامه‌های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران گرفته شده است.

است.

تعدیل ارقام اعتبارات عمرانی کشور با قیمت‌های ثابت سال ۱۳۶۱ نشان می‌دهد که میانگین رشد واقعی اعتبارات عمرانی کل کشور در سالهای ۱۳۵۲ تا ۱۳۷۳ حدود ۲ درصد و از آن بخش کشاورزی ۰/۸۸- درصد است.

رقم اعتبار عمرانی کل کشور به قیمت‌های ثابت ۱۳۶۱ از ۵۸۸ میلیارد ریال در سال ۱۳۵۲ به حدود ۸۸۵ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۳ افزایش یافت ولی اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی در سالهای فوق از حدود ۴۷ میلیارد ریال به حدود ۳۹ میلیارد ریال کاهش یافته است. در نیمی از دوره ۲۲ ساله مورد بررسی نیز رشد اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی به قیمت‌های ثابت منفی بوده است.

سهم اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی از کل اعتبارات عمرانی کشور از روند متعادلی برخوردار نبوده است و در کل می‌توان آن را کاهش یابنده ارزیابی کرد. حداکثر سهم اعتبارات بخش حدود ۱۱/۷ درصد مربوط به سال ۶۸ و حداقل آن مربوط به سال ۱۳۷۳ با ۴/۴ درصد است (جدول ۵).

بررسی روند سرمایه‌گذاری عمرانی دولت در فصل کشاورزی در ۲۰ سال گذشته نشان می‌دهد که به رغم افزایش کل سرمایه‌گذاری دولت در دوره مزبور، از سهم فصل کشاورزی از کل اعتبارات عمرانی کاسته شده است.

چنان‌که گفته شد، ارقام رسمی سرمایه‌گذاری عمرانی است که قاعدتاً می‌باید صرف ایجاد ظرفیت‌های جدید و یا نگهداشت ظرفیت‌های موجود شود، اما در واقع تمام ارقام اعتبار عمرانی تخصیص یافته به امور یاد شده اختصاص ندارد.

برآوردهای کارشناسی نشان می‌دهد که در فصل کشاورزی بیش از حدود ۵۰ درصد اعتبارات عمرانی صرف هزینه‌های جاری می‌شود (جدول ۶). اصلاح روند فوق می‌باید هرچه سریعتر مورد توجه قرار گیرد، زیرا ادامه این وضع عملاً به کاهش سرمایه‌گذاری دولت در این بخش منجر شده اهداف پیش‌بینی شده در برنامه‌های مختلف را از دستیابی دور کرده تمهیدات پیش‌بینی شده برای توسعه کشاورزی را با بن‌بست مواجه خواهد کرد.

در سالهای اخیر به چارچوب‌های نظارتی در تمام سطوح کمتر اهمیت داده می‌شود و ظاهراً

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

آن را محل فعالیت دستگاههای اجرایی می دانند. اعتبار فصل کشاورزی در مجلس شورای اسلامی با هدف کمک به بخش تخصیص یافته تصویب شده است و موافقتنامه های مبادله شده در سازمان برنامه نیز در بسیاری موارد فاقد ریز مواد هزینه است. دستگاههای اجرایی بخش نیز فاقد ذی حسابی وزارت دارایی اند و مدیران مالی این وزارتخانه ها چنین نقشی را ایفا می کنند. گسترش تشکیلات بخش در دو وزارتخانه با وظایف موازی و تشکیل شرکت های مختلف (بیش از ۶۰ شرکت دولتی در بخش کشاورزی فعالیت دارند)، که اطلاعی از عملکرد بسیاری از آنها در دست نیست، نمونه دیگری از عملکرد ضعیف نظام نظارتی است.

جدول ۶. تقسیم اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی به هزینه جاری و عمرانی

قیمت های جاری

میلیون ریال

سال	درصد مصارف جاری	اعتبار عمرانی	سهمی که به امور جاری اختصاص یافته	سهم هزینه شده در پروژه های عمرانی
۱۳۶۵	۳۰	۶۶۸۲۱	۲۰۰۴۶	۴۶۷۷۵
۱۳۶۶	۳۰	۶۶۹۲۲	۲۰۰۷۶	۴۶۸۴۶
۱۳۶۷	۳۵	۷۶۱۹۴	۲۶۶۶۷	۴۹۵۲۷
۱۳۶۸	۴۰	۱۰۵۴۳۲	۴۲۱۷۳	۶۳۲۵۹
۱۳۶۹	۴۰	۱۶۶۳۸۵	۶۶۵۵۴	۹۹۸۳۱
۱۳۷۰	۵۰	۱۹۹۶۴۴	۹۹۸۲۲	۹۹۸۲۲
۱۳۷۱	۵۰	۲۳۳۱۰۲	۱۱۶۵۵۱	۱۱۶۵۵۱
۱۳۷۲	۵۰	۴۷۰۴۰۹	۲۳۵۲۰۵	۲۳۵۲۰۴
۱۳۷۳	۶۰	۴۹۲۹۴۷	۲۹۵۷۶۸	۱۹۷۱۷۹
۱۳۷۴	۶۰	۵۸۰۶۹۳	۳۴۸۴۱۶	۲۳۲۲۷۷
جمع	۵۱/۷	۲۴۵۸۵۴۹	۱۲۷۱۲۷۸	۱۱۸۷۲۷۱

مأخذ: ضرایب مصارف جاری توسط نگارنده با استفاده از موافقتنامه های عمرانی سالهای فوق استخراج شده است.

۲.۲.۳ اعتبارات فصل منابع آب

تأمین آب و ایجاد شبکه‌های اصلی انتقال آب از امری است که اعتبارات آن در فصل منابع آب منظور می‌شود و دستگاه اجرایی آن نیز وزارت نیروست. اما در واقع کل فعالیت فوق برای توسعه بخش کشاورزی انجام می‌گیرد. بنابراین سرمایه‌گذاری در فعالیتهای فوق جزو سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی محسوب می‌شود (جدول ۷).

جدول ۷. اعتبارات فصل منابع آب در سالهای مختلف به قیمت‌های جاری و ثابت سال ۶۱

میلیون ریال

قیمت ثابت سال ۱۳۶۱			قیمت‌های جاری			
جمع	عمرانی	جاری	جمع	عمرانی ^۱	جاری	
۲۸۱۶۸	۳۳۰۴۶	۵۱۲۲	۵۵۵۷۰	۴۷۵۱۶	۸۰۵۴	۱۳۶۵
۳۶۰۷۷	۳۳۵۷۴	۲۵۰۳	۶۹۶۷۵	۶۴۸۴۴	۴۸۳۱	۱۳۶۶
۳۰۵۳۴	۲۸۳۹۴	۲۱۴۰	۷۸۳۶۱	۷۳۴۵۸	۴۹۰۳	۱۳۶۷
۳۰۸۹۵	۲۹۰۷۱	۱۸۲۴	۹۳۳۵۵	۸۸۳۰۵	۵۰۵۰	۱۳۶۸
۴۶۷۰۳	۴۵۱۰۹	۱۵۹۴	۱۹۷۳۵۴	۱۹۲۵۲۰	۴۸۳۴	۱۳۶۹
۸۰۲۵۰	۷۸۹۹۰	۱۲۶۰	۴۲۸۰۸۹	۴۲۳۶۶۶	۴۴۲۳	۱۳۷۰
۵۵۸۵۲	۵۴۹۰۶	۹۴۶	۳۵۶۹۸۰	۳۵۲۷۵۸	۴۲۲۲	۱۳۷۱
۸۲۱۹۶	۷۹۸۶۵	۲۳۳۱	۹۱۲۵۱۸	۸۹۵۰۴۷	۱۷۴۷۱	۱۳۷۲
۸۰۱۵۷	۷۸۶۴۴	۱۵۱۳	۱۰۱۰۰۹۶	۹۹۴۷۶۵	۱۵۳۳۱	۱۳۷۳
-	-	-	۱۵۸۴۵۱۹	۱۵۶۸۳۴۲	۱۶۱۷۷ مصوب	۱۳۷۴
-	-	-	۲۱۷۰۶۹۹	۲۱۵۵۸۰۰	۱۴۸۹۹ مصوب	۱۳۷۵

مأخذ: قوانین بودجه سالهای مختلف

عملکرد برنامه اول

دفتر منابع آب سازمان برنامه و بودجه

۱. از محل تبصره ۴۸ قانون بودجه برای سالهای ۷۳، ۷۴ و ۷۵ (به قیمت‌های جاری) به ترتیب مبالغ ۵۰، ۲۴۰ و ۲۵۰ میلیارد ریال وام سیستم بانکی اضافه شده است که اینجا منظور نشده و به اعتبارات سیستم بانکی افزوده شده است.

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

بررسی اعتبارات فصل منابع آب نشان می‌دهد که حدود ۷۰ درصد اعتبارات عمرانی این فصل به تأمین آب و ایجاد شبکه‌های انتقال و زهکشی و... مربوط می‌شود که مبلغ فوق باید به اعتبارات فصل کشاورزی افزوده شود.

بنابراین اعتبارات عمرانی بخش کشاورزی که از منابع عمومی تأمین می‌شود شامل اعتبارات عمرانی بخش کشاورزی و ۷۰ درصد اعتبارات عمرانی فصل منابع آب خواهد بود.

۳.۲.۳ کل سرمایه‌گذاری دولت در بخش کشاورزی

اعتبارات عمرانی دولت در بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری از حدود ۱۰۰۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۵ به حدود ۱۷۰۰ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۴ افزایش یافته است ولی به قیمت‌های ثابت سال ۶۱ این ارقام از حدود ۶۹/۶ میلیارد ریال به حدود ۹۴ میلیارد ریال رسیده است که میانگین رشد دوره فوق در حدود ۳/۸ است (جدول ۸).

از سال ۱۳۶۵ تا سال ۱۳۷۴ به تدریج از سهم اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی کاسته شده و سهم فصل منابع آب بیشتر شده بطوری‌که در فاصله فوق سهم دو فصل در اعتبارات عمرانی دولت معکوس شده است. در سال ۱۳۶۵ سهم فصل آب حدود ۳۳ درصد و سهم فصل کشاورزی حدود ۶۷ درصد بود که در سال ۷۴ سهم فصل کشاورزی به حدود ۳۵ درصد و سهم فصل آب به حدود ۶۵ درصد تغییر یافته است.

تا سال ۱۳۶۹ سهم اعتبارات عمرانی فصل کشاورزی از منابع آب بیشتر بوده اما از این سال با شروع عملیات سد‌های مختلف رشد اعتبارات عمرانی فصل منابع آب فزونی می‌گیرد. مقایسه میزان اعتبارات عمرانی سال‌های پس از ۱۳۶۵ با این سال در فصول کشاورزی و آب مؤید مطلب فوق است. ارقام اعتبار سال ۱۳۶۵ اگر معادل ۱۰۰ فرض شود در فصل کشاورزی این میزان به ۸۴ درصد کاهش یافته ولی در فصل منابع آب تقریباً ۲/۴ برابر شده و به ۳۳۸ می‌رسد.

۱. ۳۰ درصد بقیه اعتبارات فصل منابع آب به فعالیتهایی اختصاص دارد که به بخش کشاورزی مربوط نمی‌شود نظیر تأمین آب شهرها، ایجاد سازه برای نصب ابزارهای تولید الکتربسته و غیره.

جدول ۸. کل سرمایه‌گذاری دولت در بخش کشاورزی در سالهای ۱۳۶۵ - ۷۴ به قیمت‌های جاری و ثابت سال ۱۳۶۱

قیمت‌های ثابت سال ۶۱			قیمت‌های جاری			
جمع	۷۰ درصد عمرانی فصل منابع آب	عمرانی فصل کشاورزی	جمع	۷۰ درصد عمرانی فصل منابع آب	عمرانی فصل کشاورزی	
۶۹۶۰۴	۲۳۱۳۲	۴۶۴۷۲	۱۰۰۰۸۲	۳۳۲۶۱	۶۶۸۲۱	۱۳۶۵
۵۸۱۵۲	۲۳۵۰۲	۳۴۶۵۰	۱۱۲۳۱۳	۴۵۳۹۱	۶۶۹۲۲	۱۳۶۶
۴۹۳۲۷	۱۹۸۷۶	۲۹۴۵۱	۱۲۷۶۱۵	۵۱۴۲۱	۷۶۱۹۴	۱۳۶۷
۵۵۰۵۹	۲۰۳۵۰	۳۴۷۰۹	۱۶۷۲۴۵	۶۱۸۱۳	۱۰۵۴۳۲	۱۳۶۸
۷۰۵۶۱	۳۱۵۷۶	۳۸۹۸۵	۳۰۱۱۴۹	۱۳۴۷۶۴	۱۶۶۳۸۵	۱۳۶۹
۹۲۵۱۶	۵۵۲۹۳	۳۷۲۲۳	۴۹۶۲۱۰	۲۹۶۵۶۶	۱۹۹۶۴۴	۱۳۷۰
۷۴۷۱۶	۳۸۴۳۴	۳۶۲۸۲	۴۸۰۰۳۳	۲۴۶۹۳۱	۲۳۳۱۰۲	۱۳۷۱
۹۷۸۸۰	۵۵۹۰۵	۴۱۹۷۵	۱۰۹۶۹۴۲	۶۲۶۵۳۳	۲۷۰۴۰۹	۱۳۷۲
۹۳۹۳۳	۵۵۰۵۱	۳۸۸۸۲	۱۱۸۹۲۸۲	۶۹۶۳۳۵	۴۹۲۹۴۷	۱۳۷۳
-	-	-	۱۶۷۸۵۳۲	۱۰۹۷۸۳۹	۵۸۰۶۹۳	۱۳۷۴

مأخذ: قوانین بودجه سالهای مختلف

۳.۳. سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در کشاورزی

سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به دو طریق تحقق می‌یابد: یکی سرمایه‌گذاری با استفاده از منابع سیستم بانکی، و دیگری سرمایه‌گذاری از سوی بهره‌برداران کشاورزی (سایر منابع). سازمانهای متشکل پولی کشور مجموعه سیستم بانکی و نهادهائی چون سازمان مرکزی تعاون روستائی، اتحادیه‌های تعاونی، شرکت‌های تعاونی عشایری و... را شامل می‌شود که تأمین مالی بهره‌برداران کشاورزی را به عهده دارند. بانک کشاورزی، سازمان تعاون روستائی و اتحادیه‌های تعاونی از مهمترین منابع تأمین اعتبار در بخش کشاورزی‌اند.

بانک کشاورزی با بیشترین امکانات مالی و اداری به عنوان بانک تخصصی در بخش کشاورزی، در تأمین مالی متقاضیان سرمایه‌گذاری سهم مهمی دارد و کارگزار اصلی دولت در پیشبرد سیاستهای اعتباری بخش کشاورزی است.

شرکتها و اتحادیه‌های تعاونی بیشتر به عنوان عامل بانک کشاورزی فعالیت دارند و نقش

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

تأمین مالی آنان بسیار محدود است. بانکهای تجاری چندان علاقه‌ای به تأمین مالی برای سرمایه‌گذاری در بخشهای تولیدی ندارند، و به رغم سیاستهای بانک مرکزی، کمتر در این عرصه فعالیت می‌کنند.

علاوه بر این بهره‌برداران کشاورزی از محل پس‌انداز و یا دریافت وام از منابع غیررسمی نیز به سرمایه‌گذاری در بخش مبادرت می‌کنند که میزان تأمین مالی این منابع نسبت به منابع دولتی و یا بانکی بسیار محدود است. بخش مهمی از وامهای دریافتی از سوی بهره‌برداران از منابع غیررسمی به تأمین نهاده‌های تولید همان سال زراعی اختصاص داشته کمتر ماهیت سرمایه‌ای دارد.

۱.۳.۳. اعتبارات سیستم بانکی

چنان‌که پیش از این گفته شد، سیستم بانکی کشور تأمین‌کننده اصلی اعتبار سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در کشاورزی است. بانک کشاورزی به عنوان بانک تخصصی بخش کشاورزی بیشترین امکان را برای سرمایه‌گذاری در بخش فراهم می‌کند. اما ساختار بانک کشاورزی به نحوی است که کمتر به سپرده‌های مردم متکی است و به رغم شعبه‌های زیادی که در کشور دارد، و قادر به ارائه بیشترین خدمات به سپرده‌گذاران خصوصی است، کمتر موفق به جلب سپرده‌های بخش خصوصی شده است. اتکای عمده این بانک به منابع تبصره‌های بودجه و استقراض از دیگر بانکها است. درحالی‌که در بانکهای تجاری حدود ۷۰ درصد منابع بانک را سپرده‌های بخش خصوصی تشکیل می‌دهد، در بانک کشاورزی سهم سپرده‌ها حدود ۸ درصد منابع مالی بانک است.

فعال شدن بانک کشاورزی در عرصه ارائه خدمات بانکی به پس‌اندازکنندگان بخش خصوصی یکی از زمینه‌های افزایش سهم پس‌انداز در تأمین منابع مالی بانک است. فعالیت بیشتر در این عرصه بانک کشاورزی را قادر خواهد کرد که با اتکا به پس‌اندازهای خصوصی و دریافت اعتبار از درآمدهای عمومی در توسعه بخش کشاورزی نقش بیشتری یافته و فقط نقش توزیع‌کننده اعتبارات تخصیص داده شده از طرف دولت را ایفا نکند.

معمولاً بانک کشاورزی بیش از ۵۰ درصد اعتبارات بانکی تأمین شده برای بخش را در

اختیار متقاضیان قرار می دهد.

میانگین اعتبارات بانکی پرداخت شده به تولیدکنندگان بخش در طی ۹ ساله ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۳ در حدود ۱۵۷۰ میلیارد ریال بوده است که بیش از ۵۴ درصد آن را بانک کشاورزی پرداخته است (جدول ۹).

جدول ۹. تسهیلات اعطایی بانکها به بخش کشاورزی قیمت های جاری
میلیون ریال

سال	بانک کشاورزی		بانکهای تجاری		بانکهای تجاری و کشاورزی	
	تسهیلات اعطایی	مانده اعتبارات	تسهیلات اعطایی	مانده اعتبارات	تسهیلات اعطایی	مانده اعتبارات
۱۳۶۵	۲۰۲	۵۲۱/۱	۵۱/۱	۱۳۱/۶	۲۵۳/۱	۶۵۲/۷
۱۳۶۶	۲۷۹/۹	۵۷۲/۲	۱۶۰/۵	۳۲۸/۳	۴۴۰/۴	۹۰۰/۵
۱۳۶۷	۳۸۲/۶	۷۰۵/۷	۲۷۹/۴	۵۱۵/۶	۶۶۲/۰	۱۲۲۱/۳
۱۳۶۸	۴۴۴/۳	۸۵۱/۷	۴۳۸/۲	۸۳۹/۵	۸۸۲/۵	۱۶۹۱/۲
۱۳۶۹	۶۲۶/۴	۱۰۹۲/۳	۵۹۶/۸	۱۰۴۱/۵	۱۲۲۳/۲	۲۱۳۳/۸
۱۳۷۰	۹۵۶/۹	۱۵۹۸/۷	۸۰۷/۵	۱۳۵۰/۴	۱۷۶۴/۴	۲۹۴۹/۱
۱۳۷۱	۱۰۷۶	۱۹۹۰/۹	۸۹۹/۲	۱۶۶۵/۱	۱۹۷۵/۲	۳۶۵۶
۱۳۷۲	۱۷۵۰	۲۵۵۴	۱۰۹۱/۲	۱۵۹۳	۲۸۴۱/۲	۴۱۴۷
۱۳۷۳	۲۳۶۳/۷	۳۳۱۵	۱۷۲۰/۹	۲۴۱۳/۶	۴۰۸۴/۶	۵۷۲۸/۶

مأخذ: ترازنامه های بانک مرکزی ایران

۱. تسهیلات اعطایی بانکهای تجاری با استفاده از نسبت تسهیلات اعطایی به مانده اعتبارات در بانک کشاورزی محاسبه شده است.

در سال ۱۳۷۳ کل اعتبارات بانکی تخصیص یافته به بخش در حدود ۴۰۸۴ میلیارد ریال بوده که نسبت به سال پیش از آن نزدیک به ۴۴ درصد رشد نشان می دهد. این افزایش ها عمدتاً مربوط به تأمین اعتبار عملیات اجرایی در وزارتخانه های کشاورزی، جهاد و وزارت نیروست که از محل تبصره های بودجه تحت عنوان اعتبارات بانکی (تضمین شده از سوی دولت) در اختیار آنها قرار می گیرد و ارتباطی به تأمین مالی برای بهره برداران کشاورزی ندارد و در واقع بخشی از اعتبارات عمرانی دولت است که به ملاحظاتی تحت این عنوان منظور می شود و بازپرداخت آن

نیز معمولاً توسط دولت انجام می‌گیرد.

قسمت مهمی از اعتبارات تأمین شده از سوی بانکها ماهیت جاری داشته کمتر از ۲۰ درصد آن به سرمایه‌گذاری اختصاص می‌یابد. از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۳ از سهم اعتبارات در حدود ۲۳ درصد تسهیلات اعطائی بانکها صرف سرمایه‌گذاری شده که این رقم در سال ۱۳۷۳ به حدود ۸ درصد کاهش یافته است. (جدول ۱۰).

روند فوق در مورد اعتبارات عمرانی دولت و منابع تأمین شده از سوی بخش خصوصی نیز مصداق دارد که ادامه آن در بلندمدت منجر به تضعیف توان تولیدی بخش خواهد شد. علت اصلی چنین روندی عمدتاً به ساختار بخش برمی‌گردد که فاقد توان جذب سرمایه است. بنظر می‌رسد که بدون اصلاح ساختار بخش حتی با افزایش منابع مالی تغییری در روند جاری به وجود نیاید.

متوسط رشد اعتبارات سرمایه‌گذاری بانکها در سالهای فوق در حدود ۲۶/۷ درصد، و میانگین رشد هزینه‌های جاری نزدیک به ۴۵ درصد بوده است.

۲.۳.۳. سرمایه‌گذاری توسط بهره‌برداران کشاورزی (سایر منابع)

منظور از سایر منابع، سرمایه و آورده‌های بخش خصوصی (اشخاص حقیقی و حقوقی) و وام‌دهندگان غیررسمی است که عمدتاً صرف تأمین سرمایه در گردش در فرایند تولید است و کمتر ماهیت سرمایه‌گذاری دارد.

در فاصله سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۳ منابع تأمین شده از سوی بخش خصوصی از ۱۲۶/۴ میلیارد ریال به ۲۱۷۵/۲ میلیارد ریال رسیده که از رشد متوسطی در حدود ۴۲/۷ درصد برخوردار بوده است. متوسط اعتبار تأمین شده در سالهای فوق حدود ۹۴۶/۶ میلیارد ریال است. از منابع فوق حداکثر نزدیک به ۱۲ درصد در سال ۱۳۶۵ و حداقل ۴/۲ درصد در سال ۱۳۷۳ صرف سرمایه‌گذاری در بخش شده و بقیه به هزینه‌های جاری اختصاص داشته است (جدول ۱۱).

روند تأمین سرمایه در بخش خصوصی برای تشکیل سرمایه ثابت روندی نزولی است و نشان از وجود محدودیت در نزد بهره‌برداران کشاورزی در تأمین مالی برای سرمایه‌گذاری دارد.

سهم سرمایه‌گذاری بخش خصوصی که در سال ۱۳۶۵ نزدیک به ۱۲ درصد کل منابع تأمین شده از سوی آنان را شامل می‌شد به تدریج کاهش یافته و بعد از سال ۱۳۷۰ به کمتر از ۵ درصد می‌رسد.

شایان ذکر است که تأمین سرمایه از طریق وام دهندگان خصوصی معمولاً با قبول شرایط سنگینی همراه است و بهره و سود متعلقه به این‌گونه وامها بسیار بالاست و بخش مهمی از ارزش افزوده صرف پرداخت هزینه این وامها می‌شود. اما این شیوه، برخلاف سیستم بانکی، در مواقع ضروری از کارآیی بالایی برخوردار است و به سرعت مبالغ مورد نیاز را برای درخواست‌کننده تأمین می‌کند.

بهرحال به دلیل پائین بودن میزان پس‌انداز در نزد بهره‌برداران کشاورزی، امکان تأمین سرمایه از این محل بسیار محدود است و مراجعه به تأمین‌کنندگان رسمی و غیررسمی سرمایه تنها راه دستیابی به منابع مالی مورد نظر است.

جدول ۱۰. تسهیلات اعطائی بانکها به بخش کشاورزی به تفکیک هزینه‌های سرمایه‌گذاری و قیمت‌های جاری

سال	سرمایه‌گذاری	هزینه‌های جاری	جمع	سهم سرمایه‌گذاری به کل
۱۳۶۵	۵۸/۸	۱۹۴/۳	۲۵۳/۱	۲۳/۲
۱۳۶۶	۷۷/۲	۳۶۳/۲	۴۴۰/۴	۱۷/۵
۱۳۶۷	۱۰۵/۴	۵۵۶/۶	۶۶۲/۰	۱۵/۹
۱۳۶۸	۱۰۸/۸	۷۷۳/۷	۸۸۲/۵	۱۲/۳
۱۳۶۹	۱۸۷/۸	۱۰۳۵/۴	۱۲۲۳/۲	۱۵/۳
۱۳۷۰	۱۹۶/۲	۱۵۶۸/۲	۱۷۶۴/۴	۱۱/۱
۱۳۷۱	۳۰۲/۶	۱۶۷۲/۶	۱۹۷۵/۲	۱۵/۳
۱۳۷۲	۳۲۶/۳	۲۵۱۴/۹	۲۸۴۱/۲	۱۱/۵
۱۳۷۳	۳۴۴/۲	۳۷۴۱/۴	۴۰۸۴/۶	۸/۴

مأخذ: گزارش اقتصادی و ترازنامه‌های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در سالهای فوق

- نشریه پیام بانک شماره ۴۹- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

- گزارش عملکرد بانک کشاورزی از ۶۵ تا ۷۲

جدول ۱۱. منابع مالی تأمین شده توسط بخش خصوصی در بخش کشاورزی به قیمتهای جاری

میلیارد ریال

سال	سرمایه گذاری	هزینه های جاری	جمع	سهم سرمایه گذاری به کل
۱۳۶۵	۱۴/۷	۱۱۱/۷	۱۲۶/۴	۱۱/۶
۱۳۶۶	۱۹/۳	۲۱۵/۱	۲۳۴/۴	۸/۲
۱۳۶۷	۲۶/۳	۳۵۳/۱	۳۷۹/۴	۶/۹
۱۳۶۸	۲۷/۲	۵۰۸/۵	۵۳۵/۷	۵/۱
۱۳۶۹	۴۷/۰	۷۰۹/۷	۷۵۶/۷	۶/۲
۱۳۷۰	۶۲/۸	۹۲۵/۷	۹۸۸/۵	۶/۳
۱۳۷۱	۷۵/۶	۱۴۹۰	۱۵۶۵/۶	۴/۸
۱۳۷۲	۸۱/۶	۱۶۷۵/۸	۱۷۵۷/۴	۴/۶
۱۳۷۳	۹۱/۲	۲۰۸۴	۲۱۷۵/۲	۴/۲

مأخذ: - حسابهای ملی ایران تا سال ۱۳۷۰، برآورد مقدماتی حسابهای ایران در سال ۱۳۷۳ و نتایج تفصیلی سال ۱۳۷۲. اداره بررسیهای اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران
- ترازنامه های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در سالهای فوق

۴. سهم بخشهای دولتی و خصوصی در تأمین مالی بخش کشاورزی

تأمین منابع مالی در بخش کشاورزی برای سرمایه گذاری بیشتر از سوی دولت انجام می گیرد و بخش خصوصی چندان رغبتی به سرمایه گذاری در این بخش ندارد. در سالهای اخیر بر میزان سهم دولت در سرمایه گذاری افزوده شده و بخش خصوصی نقش کوچکتری پیدا کرده است. دلایل مختلفی برای توجیه این وضع می توان برشمرد که مهم ترین آنها زمینه و انگیزه نداشتن بخش خصوصی است.

در بخش کشاورزی، به رغم این که بیش از ۹۵ درصد تولید را بخش خصوصی انجام می دهد، پائین بودن سود مورد انتظار از یک سو، و مشکلات کار تولیدی در این بخش از سوی دیگر، انگیزه ای برای سرمایه گذاری بیشتر بخش خصوصی فراهم نمی کند. وانگهی زمینه برای سرمایه گذاری بخش خصوصی نیز مهیا نیست. منابع طبیعی تولید در این بخش در مقیاس غیراقتصادی شکل یافته است و در شرایط فعلی هم قابل گسترش و تغییر مقیاس نیست، و تشکیل واحدهای بزرگتر که به لحاظ مقیاس توان جذب سرمایه و تأمین سود سرمایه گذار را داشته باشند عملاً ناممکن است. چنین ساختاری جذب نیروی متخصص و کارآمد را که به دانش

نوبن کشاورزی تجهیز شده باشد ناممکن کرده، بار تأمین سرمایه و نیروی انسانی را به تشکیلات دولتی محدود کرده است.

در چنین ساختاری انتظار افزایش بهره‌وری و تولید واقع‌بینانه نیست و نمی‌توان با تکیه بر تولید تغذیه جمعیت رو به افزایش کشور انتظار داشت. بر این معضل باید از دست رفتن منابع تولید (اراضی زراعی، آب و جنگل و مراتع) را افزود که بنیان تولید کشاورزی را در معرض خطر قرار داده است.

در فاصله سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۳، سهم دولت در تأمین سرمایه بخش از حدود ۵۸ درصد به ۷۳ درصد افزایش یافته و به همین نسبت از سهم بخش خصوصی (سیستم بانکی و سایر منابع) کاسته شده است. اگر سهم سیستم بانکی را که عمده‌تأ دولت تأمین‌کننده آن است به ارقام سهم دولت بیفزائیم، که واقعیت نیز چنین است، سهم دولت به بیش از ۹۰ درصد افزایش می‌یابد. یعنی درحالی که بیش از ۹۵ درصد تولید را بخش از سوی بخش خصوصی انجام می‌دهد، سهمش در تأمین سرمایه بخش کمتر از ۱۰ درصد است (جدول ۱۲).

جدول ۱۲. سهم بخشهای دولتی و خصوصی در تأمین سرمایه بخش کشاورزی

سال	بخش خصوصی		دولتی
	سیستم بانکی	سایر منابع	
۱۳۶۵	۳۳/۹	۸/۴	۵۷/۷
۱۳۶۶	۳۷/۰	۹/۳	۵۳/۷
۱۳۶۷	۴۰/۶	۱۰/۲	۴۹/۲
۱۳۶۸	۳۵/۹	۸/۹	۵۵/۲
۱۳۶۹	۳۵/۰	۸/۸	۵۶/۲
۱۳۷۰	۳۶/۰	۸/۳	۶۵/۷
۱۳۷۱	۳۵/۳	۸/۸	۵۵/۹
۱۳۷۲	۲۱/۷	۵/۴	۷۲/۹
۱۳۷۳	۲۱/۱	۵/۶	۷۳/۳

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

رشد متوسط سرمایه‌گذاری دولت در بخش کشاورزی به قیمت‌های جاری در دوره مزبور در حدود $36/3$ درصد بوده است.

همچنین آورده بخش خصوصی (سایر منابع) برای سرمایه‌گذاری در بخش به قیمت‌های جاری از نزدیک به $15/7$ میلیارد ریال در سال ۱۳۶۵ به $91/2$ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۳ رسیده که میانگین رشد آن $25/6$ درصد و میانگین مبالغ تأمین شده $49/5$ میلیارد ریال بوده است.

به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۶۱ رقم سرمایه‌گذاری از محل سایر منابع در دوره مزبور از $10/2$ میلیارد ریال به $7/2$ میلیارد ریال کاهش یافته و از رشدی معادل $4/3$ - درصد برخوردار بوده است. میانگین ارقام سرمایه‌گذاری از این محل $9/8$ درصد بوده است (جدول ۱۳ و ۱۴).

۵. تشکیل سرمایه ثابت در بخش کشاورزی

تشکیل سرمایه ثابت ناخالص در بخش کشاورزی بسیار کند است و رشد آن در دوره ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۳ در حدود ۱ درصد بوده است. میزان تشکیل سرمایه به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۶۱ در دوره مزبور از ۹۴ میلیارد ریال به ۱۰۲ میلیارد ریال رسیده است. میانگین تشکیل سرمایه ثابت در این دوره ۹۹ میلیارد ریال بوده است.

از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۶۸ ارقام تشکیل سرمایه ثابت روندی نزولی داشته و پس از آن نیز با نوسان همراه بوده است. پس از چندین سال کاهش در میزان تشکیل سرمایه ثابت، افزایشی در سالهای ۱۳۶۹ و ۱۳۷۰ مشاهده شده و ارقام تشکیل سرمایه ثابت به حداکثر خود ۱۲۴ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۰ می‌رسد و مجدداً افت پیدا کرده با کاهش تدریجی به ۱۰۲ میلیارد در سال ۱۳۷۳ می‌رسد. (جدول ۱۵).

جدول ۱۳. اعتبارات جاری و سرمایه‌گذاری بخشهای دولتی و خصوصی در کشاورزی

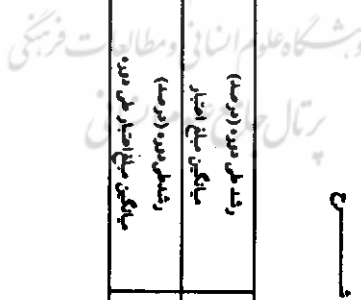
میلارد ریال	قیمت‌های جاری		بخش خصوصی				بخش دولتی		سال
	جاری	سرمایه‌گذاری	سرمایه‌گذاری		سرمایه‌گذاری		سرمایه‌گذاری	جاری	
			جاری	سرمایه‌گذاری	جاری	سرمایه‌گذاری			
۳۵۸/۱	۱۷۳/۶	۱۱۱/۷	۱۲/۷	۱۹۹/۳	۵۸/۸	۵۲/۱	۱۰۰/۱	۱۳۶۵	
۶۹۶/۳	۲۰۸/۸	۳۱۵/۱	۱۹/۳	۳۶۳/۲	۷۷/۲	۳۸/۰	۱۱۲/۳	۱۳۶۶	
۹۴۲/۶	۲۵۹/۳	۳۵۳/۹	۲۶/۳	۵۵۶/۶	۱۰۵/۳	۳۲/۹	۱۲۷/۶	۱۳۶۷	
۱۴۲۰/۴	۳۰۳/۲	۵۰۸/۵	۲۷/۲	۷۳۳/۷	۱۰۸/۸	۳۸/۲	۱۶۷/۲	۱۳۶۸	
۱۷۸۷/۵	۵۳۵/۹	۷۰۹/۷	۳۷/۰	۱۰۳۵/۲	۱۸۷/۸	۲۲/۲	۳۰۱/۱	۱۳۶۹	
۲۵۳۲/۲	۷۵۵/۲	۹۲۵/۷	۶۲/۸	۱۵۶۸/۲	۱۹۶/۲	۲۰/۳	۲۹۶/۲	۱۳۷۰	
۳۲۰۱/۸	۸۵۸/۲	۱۲۹۰	۷۵/۶	۱۶۷۲/۶	۳۰۲/۶	۳۹/۲	۲۸۰/۰	۱۳۷۱	
۳۲۳۲/۹	۱۵۰۲/۸	۱۶۷۵/۸	۸۱/۶	۲۵۱۲/۹	۳۲۶/۳	۵۲/۲	۱۰۹۶/۹	۱۳۷۲	
۵۸۶۵/۳	۱۲۳۲/۷	۲۰۸۲	۹۱/۲	۳۷۷۱/۳	۳۳۲/۲	۳۹/۹	۱۱۸۹/۳	۱۳۷۳	

منابع: اعتبارات دولت: فرانس برونیه کتور در سالهای فری

• اعتبارات بخش خصوصی: گزارش حسابهای ملی ایران و گزارشنامه‌های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

جدول ۱۴. میانگین و رشد اعتبارات سرمایه گذاری و جاری به تفکیک پشتهای دولتی و خصوصی در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۷۳

منابع: میانگین و خصوصیت	جمع دولتی و خصوصی		پیشن خصوصی		اعتبارات دولتی		میانگین و رشد اعتبارات سرمایه گذاری و جاری به تفکیک پشتهای دولتی و خصوصی در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۷۳	تیمت های جاری
	سرمایه گذاری	جاری	سرمایه گذاری	جاری	سرمایه گذاری	جاری		
۹۱/۸	۳۲/۳	۲۲/۲	۶۵/۶	۲۲/۷	۲۲/۷	-۳/۳	۳۶/۳	رشد طی دوره (درصد)
۳۳۱۹/۰	۶۹۷/۲	۸۹۷/۱	۲۹/۵	۱۳۸۰/۰	۱۸۹/۶	۲۱/۹	۶۵۲/۳	میانگین مبلغ اعتبار
۱۲/۳	۰/۷۶	۱۲/۳	-۲/۳	۱۲/۷	-۵/۰	-۳۲/۵	۴/۸	رشد طی دوره (درصد)
۵۱۲/۱	۱۲۱/۲	۱۹۷/۹	۹/۸	۴۰۰/۲	۳۷/۹	۱۲/۰	۷۳/۵	میانگین مبلغ اعتبار طی دوره

جدول ۱۵. تغییرات تشکیل سرمایه ثابت ناخالص در بخش کشاورزی قیمت‌های ثابت سال ۶۱ میلیارد ریال

سال	سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات و لوازم کسب و کار	سرمایه‌گذاری در ساختمان	جمع
۱۳۶۵	۳۱	۶۳	۹۴
۱۳۶۶	۱۷/۵	۶۹/۴	۸۶/۹
۱۳۶۷	۱۶/۱	۶۷/۴	۸۶/۹
۱۳۶۸	۱۹/۴	۵۹/۰	۷۸/۴
۱۳۶۹	۲۳/۰	۸۵/۸	۱۰۸/۹
۱۳۷۰	۳۵/۶	۸۸/۴	۱۲۴/۰
۱۳۷۱	۳۴/۸	۷۳/۸	۱۰۸/۶
۱۳۷۲	۳۷/۱	۶۷/۳	۱۰۴/۴
۱۳۷۳	۳۶/۳	۶۵/۷	۱۰۲/۰

مأخذ: - حسابهای ملی ایران تا سال ۱۳۷۰، برآورد مقدماتی حسابهای ایران در سال ۱۳۷۳ و نتایج تفصیلی سال ۱۳۷۲. اداره بررسیهای اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

ماشین‌آلات و ساختمان، مؤلف‌های سرمایه ثابت است که جریان سرمایه‌گذاری در آنها، متفاوت است. درحالی‌که رشد سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات در دوره مورد بررسی در حدود ۲ درصد بود، در ساختمان میزان این رشد حدود ۰/۵ درصد است.

از کل سرمایه‌گذاری دولتی و خصوصی در بخش کشاورزی در ۹ ساله منتهی به سال ۷۳ حدود ۸۱/۶ درصد منجر به تشکیل سرمایه ثابت شده است. حداکثر این مقدار مربوط به سال ۱۳۷۰ است که در آن سال بیش از ۸۸ درصد سرمایه‌گذاری‌ها به تشکیل سرمایه ثابت انجامیده و حداقل آن مربوط به سال ۱۳۷۳ یعنی ۷۹/۶ درصد است.

مقایسه میزان تشکیل سرمایه ثابت با ارزش افزوده بخش کشاورزی نشان می‌دهد که در دوره ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۳ سالانه به طور متوسط معادل ۳/۲ درصد از ارزش افزوده بخش به تشکیل سرمایه ثابت تخصیص یافته است. حداکثر این میزان مربوط به سال ۱۳۷۰ با ۴ درصد و حداقل

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

آن مربوط به سال ۱۳۷۳ با ۲/۸ درصد است (جدول ۱۶).

جدول ۱۶. مقایسه ارزش افزوده و تشکیل سرمایه ثابت در بخش کشاورزی
قیمت‌های ثابت سال ۶۱

میلیارد ریال

سال	ارزش افزوده	تشکیل سرمایه ثابت	سهم تشکیل سرمایه به ارزش افزوده
۱۳۶۵	۲۶۵۰/۵	۹۴/۰	۳/۵
۱۳۶۶	۲۷۱۵/۸	۸۶/۹	۳/۲
۱۳۶۷	۲۶۴۸/۰	۸۳/۴	۳/۱
۱۳۶۸	۲۷۴۶/۰	۷۸/۴	۲/۹
۱۳۶۹	۲۹۶۷/۵	۱۰۸/۹	۳/۷
۱۳۷۰	۳۱۲۰/۲	۱۲۴/۰	۴/۰
۱۳۷۱	۳۳۵۱/۶	۱۰۸/۶	۳/۲
۱۳۷۲	۳۵۳۵/۷	۱۰۴/۴	۳/۰
۱۳۷۳	۳۶۹۰/۱	۱۰۲/۰	۲/۸

مأخذ: گزارش اقتصادی و ترازنامه‌های بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در سالهای فوق

بررسی جریان تشکیل سرمایه ثابت و سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی نشان می‌دهد که این روند تا سال ۱۳۷۰ کاهنده بوده است، اما در اواسط برنامه اول که شرایط بهتری برای سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری از ظرفیت‌ها فراهم شده به حداکثر رشد خود رسیده است. برنامه تعدیل اقتصادی که به افزایش قیمت ماشین‌آلات و واحد بنا منجر شد، مجدداً جریان تشکیل سرمایه در بخش را متوقف کرده و کاهش مجدد در سرمایه‌گذاری و تشکیل سرمایه به وجود آورد. بنظر می‌رسد که برنامه تعدیل اقتصادی جریان رابطه مبادله بین بخش کشاورزی و دیگر بخشها را به نفع دیگر بخشها تغییر داده است. اگر قرار است که شفافیت قیمت‌ها در بخشهای غیرکشاورزی به بهبود تولید در آن بخشها بیانجامد، نادیده انگاشتن قیمت‌های واقعی محصولات کشاورزی به بحران نهفته در این بخش دامن خواهد زد.

۶. سرمایه‌گذاری و استهلاك در بخش کشاورزی

ارزش دارائیهای ثابت بخش کشاورزی بالغ بر ۸۵/۵ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۷۳

برآورد میشود. محاسبه استهلاك این دارائیه‌ها نشان میدهد که سالانه حدود ۳۸۶۲ میلیارد ریال از دارائیه‌های فوق مستهلك شده و نیازمند ایجاد ظرفیتهای جدید است تا حداقل ظرفیتهای فعلی تولید در بخش ثابت بماند. ایجاد ظرفیتهای جدید اگر در حدود میزان استهلاك دارائیه‌ها صورت نگیرد به تدریج از توان تولید بخش کاسته شده و در درازمدت ظرفیتی برای ادامه تولید وجود نخواهد داشت (جدول ۱۷).

در سال ۱۳۷۳ کل سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی به قیمتهای جاری حدود ۱۶۲۳/۷ میلیارد ریال بوده است که حتی مقایسه این رقم با میزان استهلاك سرمایه‌های ثابت بخش نشان می‌دهد که میزان استهلاك بیش از ۲/۳ برابر کل سرمایه‌گذاری‌ها است.

بهرحال شکی نیست که هر ساله بیش از ۲ هزار میلیارد ریال از ظرفیتهای ایجاد شده در بخش از دست می‌رود و چیزی جایگزین آن نمی‌شود. چاره‌جویی برای حل معضل فوق در چهارچوب حرکت فعلی بخش مقدور نیست، زیرا ساختار فعلی بخش قدرت پذیرش حتی سرمایه‌گذاری بیش از این مقدار را ندارد. و ادامه روند فعلی نیز تصویر نگران‌کننده‌ای از آینده ترسیم می‌کند.

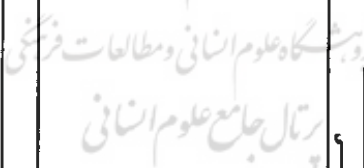
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

موانع ساختاری توسعه بخش کشاورزی

جدول ۱۷. برآورد ارزش داراییهای بخش کشاورزی و میزان استهلاک سالانه آن

میلارد ریال	میلارد ریال	میلارد ریال	میلارد ریال	میلارد ریال	میلارد ریال
میان استهلاک	خرید استهلاک	مهم درصد	ارزش در سال *	نسج دارایی	سما
۷۸/۳	۵۰	۶/۶	۳۹۱۰		سما
۳۳۳/۶	۲۵	۱۰/۱	۸۵۹۰		شیکهای اصلی آبیاری
۵۲۰	۲۵	۱۵/۳	۱۳۰۰۰		اراضی آبی و دیم زمینهای زراعی و باغ
۶۰۰	۲۰	۱۳/۰	۱۲۰۰۰		ساخته‌ها و تأسیسات
۲۵۰	۱۰	۴/۹	۲۵۰۰		ماشین آلات
۱۲۳۰	۲۰	۱۶/۸	۲۲۶۰۰		ساخته‌ها تأسیسات دامپروری
۸۴۰	۱۰	۹/۸	۸۴۰۰		تجهیزات دامپروری
-	-	۱۲/۶	۱۲۵۰۰		ارزش دیم
۳۸۶۱/۸		۱۰۰	۸۵۵۰۰		

ارزش داراییها با استهلاک، ایزداری و استهلاک مجموع و نظر کارشناسان دفتر منابع آب و کشاورزی برآورد شده است.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
 مرکز اسناد و کتابخانه ملی
 تهران، خیابان ولیعصر، پلاک ۱۳۱

۷. نتیجه‌گیری

توسعه کشاورزی در گرو نوین‌سازی ساختار فعلی است. به‌رغم تحولاتی که در چند دهه اخیر در کشاورزی ایران صورت گرفته، ساختار آن دست‌نخورده مانده است.

ساختار موجود کشاورزی فاقد ظرفیت و کفایت لازم برای استفاده از تکنولوژی جدید، نیروی انسانی متخصص و سرمایه است و هر روز از توان و ظرفیت‌های تولیدی آن کاسته می‌شود. همچنین در نبود یک برنامه درازمدت و استراتژیک که مدار حرکت بخش کشاورزی را در جهت توسعه هدایت کند، سرمایه‌گذاری در بخش منحصر به اجرای مجموعه‌ای از طرح‌های منفرد دولتی شده که نتایج مورد انتظار مسؤولان بخش را برنمی‌آورد.

تأمین غذای کافی برای جمعیت رو به افزایش کشور و تأمین ارز از صدور محصولات کشاورزی برای توسعه کشور انتظاری است که از توان بالقوه بخش کشاورزی فراتر نیست و با تاکید می‌توان اذعان داشت که ظرفیت‌های بالقوه تولیدی بخش جوابگوی نیازهای کشور خواهد بود. اما روند فعلی استفاده از ظرفیت‌ها و ساختار موجود بخش پاسخگوی هدف‌های فوق نیست و ادامه آن به بحران موجود در بخش کشاورزی خواهد افزود و منابع تولید را از دسترس دور خواهد کرد. ادامه این روند، که اکنون روند غالب است، اساس تولید کشاورزی را با مخاطره روبرو می‌کند.

شکی نیست که ایران، کشوری کم‌آب و خشک است اما مسئله اصلی در کشور ما بهره‌برداری نادرست از منابع موجود آبی کشور است و ارقام نیز گویای این نکته است. در حال حاضر از ظرفیت ۱۲۰ میلیارد مترمکعبی آب کشور حدود ۹۳ میلیارد مترمکعب استحصال می‌شود که حدود ۷۷/۵ درصد از کل ظرفیت آبی کشور است. از این مقدار آب حدود ۷۸ میلیارد مترمکعب در اختیار بخش کشاورزی قرار دارد. میزان واقعی مصرف آب در بخش کشاورزی حدود ۲۵ میلیارد مترمکعب برآورد می‌شود و بقیه یعنی حدود ۵۳ میلیارد مترمکعب هدر می‌رود که بیش از دو برابر میزان مصرف واقعی است.

اگرچه، از نظر فنی، اتلاف آب را ناشی از مشکلات انتقال و شیوه آبیاری در مزرعه می‌دانند مشکل اساسی در ساختار بهره‌برداری‌های کشاورزی و مقیاس غیراقتصادی تولید است که توان فنی و مالی بهسازی شیوه‌های سنتی را ندارد.

تأمین مالی سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی را بیشتر دولت انجام می‌دهد و بخش خصوصی چندان رغبتی به سرمایه‌گذاری در این بخش ندارد. در سالهای اخیر ضمن کاهش کل حجم سرمایه‌گذاری در بخش بر میزان سهم دولت در سرمایه‌گذاری افزوده شده و بخش خصوصی نقش کوچکتری داشته است. دلیل عمده این امر نداشتن زمینه برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی است، و این جدا از مشکلاتی نظیر طولانی بودن دوره انتظار برای سوددهی و مشکلات ساختاری در اقتصاد کشور است که سرمایه‌گذاری در بخشهای تولیدی را دشوار می‌کند. منابع تولید در بخش (خاک و آب) در مقیاس غیراقتصادی شکل گرفته و در شرایط فعلی قابل توسعه و تغییر مقیاس نیست و تشکیل واحدهای بهره‌برداری بزرگتر، که به لحاظ مقیاس اقتصادی توان جذب سرمایه و تأمین سود مورد انتظار را داشته باشند، عملاً مقدور نیست.

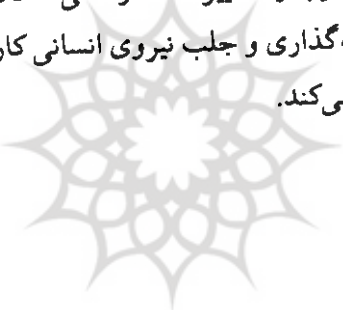
در دهه گذشته سهم دولت در تأمین سرمایه از حدود ۵۸ درصد به ۷۳ درصد افزایش یافته و از سهم بخش خصوصی (سیستم بانکی و سایر منابع) به همین نسبت کاسته شده است. اگر سهم سیستم بانکی را که عمدتاً دولت آن را تأمین می‌کند به سهم دولت بیفزاییم، که در واقع نیز چنین است، سهم دولت در تأمین سرمایه بخش به بیش از ۹۰ درصد افزایش می‌یابد و این در حالی است که بیش از ۹۵ درصد تولید کشاورزی از سوی بخش خصوصی انجام می‌گیرد. همچنین مقایسه ارزش افزوده و تشکیل سرمایه ثابت اختصاص یافته و روند تشکیل سرمایه ثابت در بخش نزولی است.

کل سرمایه‌گذاری بخشهای دولتی و خصوصی در بخش کشاورزی در سال ۱۳۷۳ در حدود ۱۶۲۴ میلیارد ریال بوده است که در همین سال برآورد میزان استهلاک سرمایه‌های ثابت بخش به حدود ۳۸۶۲ میلیارد ریال بالغ می‌شود، یعنی کل سرمایه‌گذارهای دولت (اگر اعتبارات عمرانی تماماً صرف سرمایه‌گذاری شود، که نمی‌شود) و بخش خصوصی حتی معادل نیمی از هزینه استهلاک دارایی‌های ثابت بخش نیست. بنابر این هر ساله در حدود ۲۲۳۸ میلیارد ریال سرمایه‌گذاری منفی در بخش وجود دارد که مفهوم آن کاهش توان تولید بخش کشاورزی است. در محاسبات فوق ارزش منابع طبیعی (جنگل و مراتع) تخریب شده و از دست رفته، که در سالهای اخیر نیز شتاب بیشتری پیدا کرده، به حساب نیامده است زیرا در واقع از دست رفتن منابع آب و خاک، جنگل و مرتع که حیات اجتماعی کشور به آنها وابسته است قابل تقویم به

ارزشهای مادی نیست.

جذب نیروی انسانی متخصص و کارآمد مشکل عمده دیگری است که بخش کشاورزی با آن روبروست. توان اقتصادی بهره‌برداریهای کشاورزی در شرایط فعلی در حدی نیست که بتواند تحصیل کردگان و متخصصان کشاورزی را جذب کند. از طرفی نیز سازمان تولید که در واحدهای کوچک شکل یافته به لحاظ موانع قانونی قابل تجمیع نبوده و عملاً شکل‌گیری واحدهای بهره‌برداری بزرگتر که زمینه به کارگیری افراد متخصص باشد ناممکن شده است. چنین بن بست‌هایی با افزایش تعداد نیروهای متخصص سازمانهای دولتی گشوده نمی‌شود. زیرا موانع ساختاری موجود در بخش حدود تأثیر این نیروها را محدود کرده ماهیتاً نمی‌تواند مشکل‌گشای محدودیت نیروی انسانی در بخش تولید باشد.

بنابر آنچه گفته شد بخش کشاورزی در توسعه آینده خود با موانع مهمی مواجه است که حذف این موانع به صورت موردی و بدون تغییر ساختار فعلی امکان‌پذیر نیست. حفظ و توسعه منابع طبیعی، بهبود جریان سرمایه‌گذاری و جلب نیروی انسانی کارآمد، فضا و چارچوب‌هایی متفاوت از وضعیت فعلی را طلب می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی